

آثار تاریخی ایران در تانزانیا

امیربهرام عرب‌احمدی^۱

چکیده

یکی از شاخصه‌های مهم مهاجرت ایرانیان به مناطق مختلف جهان احداث بناهایی همچون مساجد، عمارات بزرگ، قصرها، مقبره‌ها و ... بوده است که در گذر ایام در زمره آثار تاریخی این سرزمین جای گرفته‌اند. این آثار تاریخی به موازات دیگر مولفه‌های فرهنگی تمدنی؛ جلوه‌هایی از فرهنگ کهنسال ایران را در دیگر مناطق جهان حتی مناطقی دوردست منتشر ساخته و امروزه با صلابت خود، ماندگاری فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی را در معرض دید بینندگان قرار می‌دهند. در این مقاله مهم‌ترین آثار تاریخی ساخته دست ایرانیان در کشور تانزانیا و جمهوری خودمختار زنگبار که با وجود گذشت نزدیک به هشتصد تا یک هزار سال همچنان پایدار مانده‌اند بر اساس اطلاعات موجود و برخی مطالعات میدانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. سؤال اصلی پژوهش "انگیزه و هدف ایرانیان شیرازی الاصل در ساخت این ابنیه در تانزانیا" و فرضیه اصلی "نقش این آثار تاریخی در ترویج و توسعه فرهنگ ایرانی - اسلامی" است. چارچوب این مقاله نیز عمدتاً بر مهاجرت ایرانیان به تانزانیا و استقرار در سواحل و جزایر این منطقه وسیع استوار گشته است. روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای مبتنی بر منطق توصیف و تحلیل است و نویسنده تلاش کرده است با وجود کمبود شدید منابع موجود؛ اطلاعات بکر و دست‌اولی در خصوص آثار تاریخی متعلق به ایرانیان در این منطقه ارائه نماید. در عین حال بخشی از اطلاعات موجود نیز حاصل مشاهدات عینی و مطالعات میدانی نویسنده در کشور تانزانیا است.

واژگان کلیدی: آثار تاریخی، ایران، زنگبار، کیلوا.

^۱ دکتری تخصصی، استاد دانشگاه تهران

مقدمه

کشور ایران با حوزه تمدنی عظیم خود از دیرباز دربرگیرنده کشورهای مختلفی بوده است که بر روی هم ساختار ایران بزرگ را شکل بخشیده‌اند. در واقع از بدو تاسیس ایران در زمان هخامنشیان تا اوایل دوره قاجاریه برخی از کشورهای همسایه ایران در زمره ایالات کشور ایران بشمار رفته و طبیعتاً امروزه دربرگیرنده برخی از بناهای تاریخی ایرانی می باشند که نمونه این گونه آثار بوفور در کشورهای عراق، افغانستان، پاکستان، آذربایجان، ارمنستان، گرجستان، ترکیه و بچشم می‌خورند. با این حال در داخل کشور شاید کمتر اطلاعی در مورد آثار تاریخی موجود در تانزانیا که توسط ایرانیان و به طرز هنرمندانه ای احداث شده و امروزه در زمره میراث فرهنگی نفیس این کشورها بشمار می روند وجود داشته باشد. این بناهای تاریخی یادگاری از مهاجرت گروهی از ایرانیان از خطه فارس در اواخر قرن چهارم هجری قمری به منطقه تانزانیا بوده است. این ایرانیان که در عهد حاکمیت آل بویه بر بخش‌هایی از ایران؛ از طریق بنادر جنوبی و از مسیر خلیج فارس سفر پرمخاطره خود را آغاز کردند در طول اقامتی طولانی مدت (نزدیک به ۵ قرن) در این سرزمین اثرات ماندگاری در زمینه ترویج فرهنگ و تمدن ایرانی بر جای نهادند. یکی از مهم ترین یادگارهای دیرینه مدت استقرار ایرانیان در سواحل و جزایر تانزانیا؛ رواج معماری سبک ایرانی- اسلامی و احداث ساختمان‌ها و عمارات سنگی با شکوهی بوده است که برخی از این بناها با وجود گذشت صدها سال و رطوبت بالای این مناطق همچنان صلابت خود را حفظ کرده و امروزه در زمره آثار مهم تاریخی کشورهای کنیا، تانزانیا و کومور بشمار می روند.

کیلوا، جزیره زنگبار، جزیره پمبا، جزیره تومباتو، جزیره مافیا و ... از جمله مناطق مهم در کشور تانزانیا بشمار می روند که بخش مهمی از آثار تاریخی ساخته شده توسط ایرانیان شیرازی الاصل - اعم از مسجد، قصر، عمارت و آرامگاه - را در خود جای داده‌اند.

در این مقاله سعی شده است با تکیه بر اطلاعات موجود و برخی مطالعات و بررسی های میدانی؛ تعدادی از مهم ترین بناهای تاریخی احداث شده توسط ایرانیان در منطقه تانزانیا، در قالب موضوع اصلی مورد بررسی قرار گیرند. فرضیه اصلی نیز مبتنی بر این

موضوع است که ایرانیان از گذشته های دور و از زمان استقرار در منطقه شرق آفریقا همواره به عنوان عناصری تاثیرگذار به نقش آفرینی در توسعه فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی پرداخته و هرچند انگیزه ایرانیان مهاجر بیشتر دربرگیرنده اهداف تجاری بوده ولی بتدریج معطوف به معرفی فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی شده‌اند و احداث آثار تاریخی ایرانی از جمله مساجد و نیایش گاه های متعدد در مناطق مختلف ساحلی و جزایر شرق آفریقا نیز در این راستا بوده است.

همچنین نویسنده تلاش کرده است سؤال مطروحه مبتنی بر آن که انگیزه و هدف ایرانیان شیرازی‌الاصل از ساخت این ابنیه چه بوده است را بطور مشروح و مستدل و بر اساس مستندات موجود پاسخ دهد. چارچوب این مقاله نیز عمدتاً بر مهاجرت ایرانیان به تانزانیا و استقرار در سواحل و جزایر این منطقه وسیع استوار گشته است. روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای مبتنی بر منقح توصیف و تحلیل است و نویسنده تلاش کرده است با وجود کمبود شدید منابع موجود؛ اطلاعات بکر و دست اولی در خصوص آثار تاریخی متعلق به ایرانیان در این منطقه ارائه نماید. در عین حال بخشی از اطلاعات موجود نیز حاصل مشاهدات عینی و مطالعات میدانی نویسنده در کشور های تانزانیا و کنیا است.

در ارتباط با پیشینه این بحث قابل ذکر است تاکنون هیچ تحقیقی در مورد آثار تاریخی ایرانیان در سواحل و جزایر تانزانیا صورت نگرفته است. برخی باستان‌شناسان و محققان غربی نظیر پروفیسور چیتیک، دکتر فریمن گرینویل، پروفیسور ترمنگام و دکتر کرکمن نیز طی چند دهه اخیر در کتب و مقالات خود اطلاعات پراکنده ای در مورد این بناها ارائه کرده اند با این حال این موضوع هیچ گاه بصورت مستقل مورد بررسی و تحقیق قرار نگرفته است. از این روی پژوهش گر با جمع آوری اطلاعات پراکنده موجود و انجام برخی تحقیقات میدانی نهایت تلاش خود را انجام داده تا تصویری کلی و تا حد امکان جامع در مورد آثار تاریخی ایرانی موجود در این منطقه را ترسیم و اطلاعات ارزشمندی از این ذخائر ارزشمند تاریخی متعلق به ایرانیان را در اختیار پژوهشگران داخلی قرار دهد. بررسی موضوع آثار تاریخی متعلق به ایرانیان شیرازی‌الاصل در کشور تانزانیا که با گذشت چند سده همچنان پابرجای مانده و علیرغم

صلابت خود از توجه ایرانیان مهجور مانده و برای نخستین بار در داخل کشور دستمایه مقاله مستقلی قرار گرفته است پارادایم نوآورگونه این مقاله محسوب می گردد.

معماری ایرانی در تانزانیا :

پیش از ورود به بحث اصلی ضروری است در خصوص رواج معماری ایرانی در تانزانیا که توسط ایرانیان شیرازی الاصل بنیان نهاده شد و در قالب ده ها مسجد عمارت قصر آرامگاه و ... تبلور یافت توضیحات مختصری ارائه گردد. یکی از تاثیرات مستقیم استقرار شیرازی ها در شرق افریقا نفوذ معماری سبک ایرانی در سواحل و جزایر تانزانیا بوده است. ایرانیان از بدو ورود به این منطقه از طریق احداث مساجد ، عمارات با شکوه ، منازل و آرامگاه های ستون دار در سطح وسیعی اقدام به معرفی معماری ایرانی به بومیان نمودند . سبک خاص معماری ایرانی با استقبال بومیان مواجه گردید و ظرافت و استحکام فوق العاده بناهایی که توسط معماران ایرانی احداث گردید موجب پایدار ماندن این سبک در تانزانیا شد . شیرازی ها در واقع اولین اقوامی بودند که برای نخستین بار به کارگیری از سنگ را در ساختمان سازی به بومیان سواحل و جزایر تانزانیا آموختند. (Kusimba,1998:36) آنان در تاسیس بناهای خود برای نخستین بار در شرق افریقا از سنگ های صیقلی که به اندازه های متساوی و برابر تراشیده شده بودند استفاده کردند و آنها را با بهره گیری از ساروج بر روی هم چیدند. معماران ماهر ایرانی همچنین برخلاف رویه معمول در شرق افریقا ، بجای به کار بردن چوب بامبو و گل در دیوار سقف منازل، چوب هایی محکم را به صورت الوارهای عریض در آورده و از آنها برای ساختن در و دیوار خانه ها و عمارات سنگی خود بهره گرفتند. استفاده از گره های محدب، بهره گیری از طاق های ضربی برجسته در تزئینات داخلی ساختمان ها، بکار بردن سبک نقاشی یک دست در داخل بناها، استفاده از آهک در دیوار و سقف داخلی منازل و بکار بردن آزادانه آهک نپخته در حاشیه ستون ها و درگاهی ها ، استفاده از تیرهای مربعی در کف و سقف، نصب طاقچه های دیواری مستطیل شکل و بکار بردن سنگ های سرطاق نوکدار از ویژگی های خاص سبک معماری ایرانی است که توسط شیرازی ها در شرق افریقا رواج یافت. (حسن، ۱۹۵۹: ۲۰۲) شیرازی ها پس از استقرار کامل در سواحل و جزایر تانزانیا

هنر معماری خود را بویژه در احداث مساجد مختلف هر چه بیشتر جلوه گر ساختند . شاخصه سبک معماری موسوم به ایرانی در مساجد موجود در کیلوا ، زنگبار و پمبا؛ طاق های ضربی زیبا ، بهره گیری توام با دقت از سنگ های آهکی بریده شده ، طاقچه های راست گوشه داخلی دیوارها و ظرافت کلی طراحی مساجد است. برخی از مساجد این دوره که به مساجد شیرازی شهرت دارند دارای ستون ها و گنبد های زیبایی می باشند که به طرز هنرمندانه و ظریف تزئین شده اند . نمونه شاخص این گونه مساجد ، مسجد جامع کیلوا است که ۴۰ ستون در ۴ ردیف ، مسجد را به چند بخش مساوی تقسیم کرده است به گونه ای که هر بخش دارای گنبد های خاص خود می باشد. (Hollingsworth,1953:34) از دیگر جلوه های هنر معماری شیرازی ها در سواحل تانزانیا و زنگبار می توان به احداث دیوارهایی در سواحل اقیانوس هند با استفاده از آجرهای مرجانی اشاره نمود که دلیل عمده ساخت این دیوارها حفظ امنیت بوده است . شیرازی ها همچنین برای استحکام بیشتر عمارات خود اقدام به وارد کردن آجر های پخته به سائز ۴×۱۸ سانتی متر از ایران کرده و از این آجرها برای احداث ساختمان های گوناگون بهره گرفتند. (Chittick ۱۹۷۴:۴) هنرهای ایرانی در زمان حاکمیت شیرازی ها در نحوه احداث آرامگاه ها و مقبره های تزئینی نیز تجلی یافته است . این مقبره ها معمولاً دربرگیرنده ردیفی از سنگ ها و چوب ها می باشند و در مواردی منحصر به فرد با کلبه هایی چوبی مسقف نیز آراسته شده اند. مقبره های معروف به قبرستان شیرازی ها امروزه هنوز در مناطقی نظیر تونگونی در جنوب تانگا و کیزیمکازی به چشم می خورند. (Prins ۱۹۶۷:۱۰۶) از جالب توجه ترین مقبره های شیرازی آرامگاهی با ستون های بلند در پمبا است . مقبره های مزبور معمولاً دارای کتیبه هایی نیز بوده اند. امروز کتیبه های نصب شده بر مقبره هایی در کیلوا کیسیوانی، پمبا ، لامو و دیگر مناطق ساحل شرق افریقا یافت شده اند که نمایانگر نفوذ هنر و معماری شیرازی در این سرزمین می باشند. (Hollingsworth ۷۳) ستون سنگی "امباراکی" در مومباسا که برجی مدور مخروطی است نیز احتمالاً الهام گرفته از سبک معماری ایرانی است و دروازه قدیمی "پیشتاگ" در دیوار محوطه ای در قصر "گدی" نیز به سبک معماری ایرانی شباهت دارد. (Kirkman,1966:23) در منطقه ساحلی تانزانیا نمونه های فراوانی از سبک معماری ایرانی به چشم می خورند که

"مسجد کیزیمکازی" و کتیبه کوفی آن، "قصر حصنی کوبوا"، "عمارت حصنی اندوگو" ، خرابه های "شهر سنگی کووا" در جزیره "مافیا" و ده ها مسجد و عمارت در دیگر شهر ها و جزایر و سواحل شرق افریقا از نمونه های معماری ایرانی به شمار می روند. (تحقیقات میدانی ، کتابخانه بریتانیا ، لندن ۱۳۸۱) سبک معماری موسوم به شیرازی پس از فروپاشی پادشاهی شیرازی ها نیز در سواحل شرق افریقا ادامه یافت و معماران بومی از این سبک در احداث خانه ها و مساجد استفاده کردند. (Pearce) 1920:399

آثار تاریخی ایرانی در تانزانیا :

همان گونه که اشاره شد سواحل و جزایر تانزانیا دربرگیرنده آثار تاریخی متعددی است که هر یک جلوه هایی از فرهنگ و تمدن ایران زمین را به زیباترین شکل ترسیم می کنند. در ادامه مهم ترین آثار و بناهای تاریخی متعلق به ایرانیان که طی قرون یازده تا پانزده میلادی احداث گشته و علیرغم گذشت صدها سال همچنان پابرجا مانده اند بر اساس اطلاعات موجود و برخی مطالعات میدانی معرفی شده اند.

آثار تاریخی ایرانی در سرزمین اصلی:

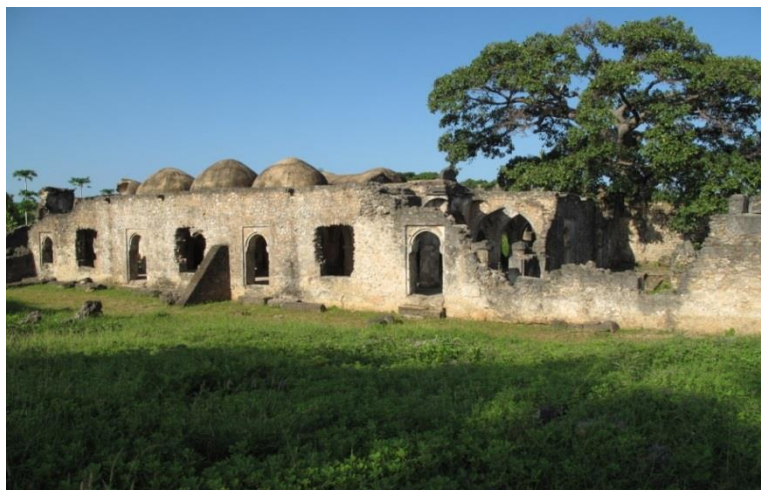
۱- آثار تاریخی ایرانی در کیلوا : بخش قابل توجهی از آثار تاریخی متعلق به ایرانیان شیرازی الاصل در شهر کیلوا قرار دارند و از این جهت کیلوا در سرتاسر تانزانیا به شهرت فوق العاده ای دست یافته و به نوعی به مرکز میراث فرهنگی تانزانیا مبدل گشته است. بناهای تاریخی موجود در کیلوا با وجود گرمای فوق العاده هوا و رطوبت بالای محیط تا حدود زیادی سالم مانده و بخوبی عظمت و شکوه تمدن و فرهنگ ایران زمین را به تصویر می کشند:

۱-۱- مسجد جامع کیلوا:

مسجد جامع کیلوا- ستون های سنگی چندضلعی و طاق های قوسی شبستان بزرگ
(تصویر شماره ۱)

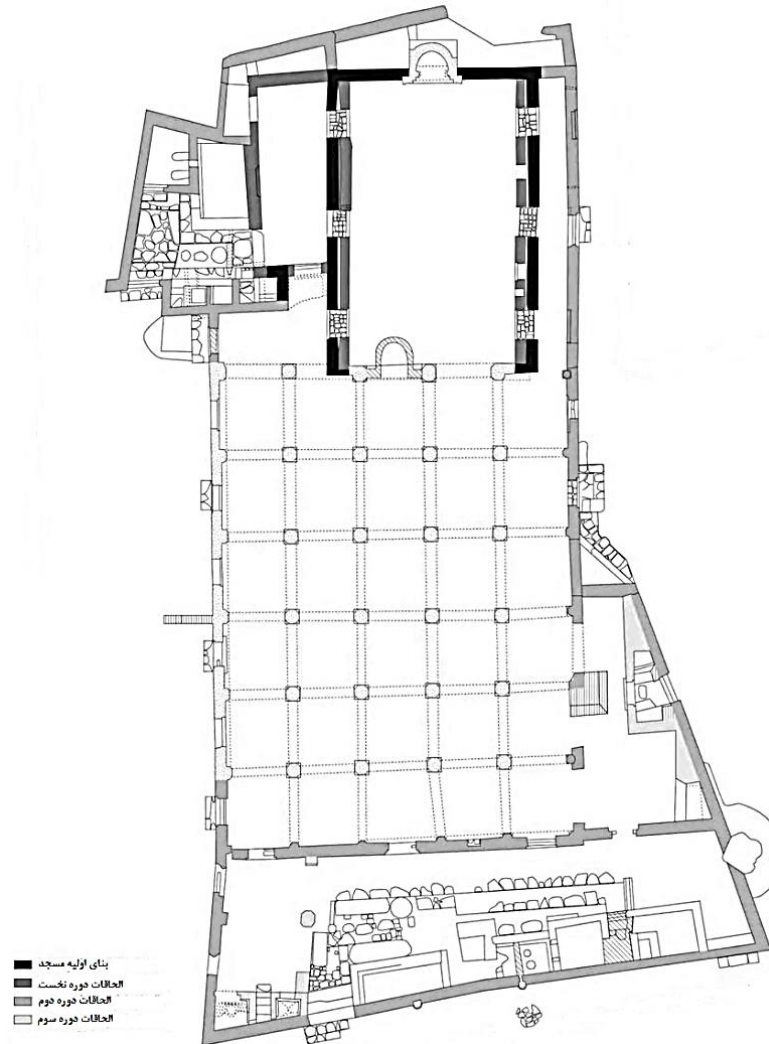
مسجد جامع کیلوا که از آن با عنوان "مسجد جمعه" و "مسجد بزرگ کیلوا" نیز یاد شده و وقایع نامه کیلوا هم به آن اشاره کرده است یکی از مهم ترین آثار باستانی شیرازی ها در شرق آفریقا است که در اواسط قرن یازده میلادی تاسیس شده است .

مسجد جامع کیلوا - نمایی از ضلع غربی (تصویر شماره ۲)

تاریخی سواحل شرق آفریقا در دوره حاکمیت شیرازی‌ها به شمار می‌رود در پشت ساحل غربی شهر قدیمی کیلوا واقع شده است. مسجد جامع کیلوا با وجود گذشت صدها سال هنوز صلابت خود را حفظ کرده است و این امر حکایت از دقت نظر فراوان سازندگان آن در زمان احداث این مجموعه دارد. این مسجد از دو مسجد سنگی تشکیل می‌شود که احتمالاً مسجد اولی در قرن یازدهم میلادی و مسجد دیگر در قرن چهاردهم ساخته شده‌اند. مسجد جامع از نظر نحوه ساخت، به کارگیری طاق‌های ضربی و گنبد مشهوری که وسعت آن را چهار برابر کرده است معروف‌ترین نمونه هنر معماری اسلامی در سرتاسر سواحل شرق آفریقا به شمار می‌رود. (Sutton, 2000: 45)

مسجد جامع کیلوا در طول تاریخ خود فراز و نشیب‌های فراوانی را پشت سر نهاده است. بر اساس مطالعات باستان‌شناسان مسجد اصلی متعلق به قرن یازدهم میلادی مسجدی کوچک به وسعت دوازده متر در هشت متر بوده که بوسیله ستون‌های چوبی حمایت می‌شده است. سه ردیف چوب نیز در سقف این مسجد قدیمی به جهت استحکام بیشتر آن استفاده شده است. (Garlake, 1991: 62-3) مدخل ورودی به سالن نیایش مسجد هم دربی دو لنگه در انتهای جنوبی مسجد بوده است. (مشاهدات عینی، کیلوا، ۱۳۹۳) محراب مسجد قدیمی نیز حداقل یک بار بطور کامل بازسازی شده است و در قسمت راست محراب منبری سنگی وجود داشته که امام در هنگام موعظه و سخنرانی بر روی آن می‌نشسته است. بر اساس مطالعات باستان‌شناسی مسجد جامع تا پیش از انجام تعمیرات اساسی در قرن چهاردهم و احداث مسجد دوم در حدود ۲۰۰ نفر از مردم را در خود جای می‌داده است. (Greenville, 1962: 132) بررسی مسجد اولیه نشان دهنده اوج استفاده از هنر معماری ایرانی و به کار بردن نهایت ذوق و ابتکار در احداث این مسجد با استفاده از سنگ‌های مرجانی و آهک است. (مطالعات میدانی، کیلوا، ۱۳۹۳)

پلان مسجد جامع کیلوا (تصویر شماره ۳)

مسجد جامع کیلوا تا آخرین سال‌های حکومت شیرازی‌ها در اوج شکوه و عظمت خود قرار داشت. بر اساس نوشته‌های سیاحی پرتغالی در سال ۱۵۰۵ میلادی که به این شهر سفر کرده مسجد جامع از لحاظ استحکام در بهترین وضعیت خود بوده است. وی ضمن ستایش این بنا آن را با مسجد جامع کوردوبای آن عهد مقایسه و مسجد جامع کیلوا را دارای گنبد‌های متعدد دانسته است. (ibid: 121) مسجد جامع کیلوا پس از بازسازی تا قرن نوزدهم مورد استفاده قرار گرفت. با این حال با ورود پرتغالی‌ها به کیلوا و تصرف آن و بدنبال انحطاط سلسله پادشاهی شیرازی‌ها نظارت بر مسجد کاهش یافت. تجدید حیات سیاسی کیلوا در قرن هجدهم میلادی موجب بازسازی بخشی از مسجد شد و بخشی از سقف فرو ریخته آن تعمیر گردید. با این حال از اوایل قرن نوزدهم میلادی این مسجد بزرگ به حال خود رها شد. (Garlake: 64) مسجد جامع کیلوا در حال حاضر با وجود آن که در مقایسه با دیگر آثار باستانی شیرازی‌ها در شرق آفریقا استحکام خود را حفظ کرده است ولی دچار آسیب‌های جدی شده و دولت تانزانیا نیز از بدو استقلال تاکنون بدلیل انبوه مشکلات مالی هیچ اقدامی برای بازسازی و مرمت آن انجام نداده است بگونه‌ای که بخش جنوبی مسجد شامل وضوخانه و سرویس‌های بهداشتی و همچنین سالن نیایش قسمت عقب مسجد کاملاً ویران شده و سایر بخش‌های مسجد جامع نیز نیاز به ترمیم دارد. در قسمت جلوی مسجد و زاویه‌های آن نیز سقف مسجد فرو ریخته و آثار قدیمی مربوط به مسجد اولیه تا حدود زیادی از دست رفته‌اند. (مطالعات میدانی پژوهشگر، کیلوا، ۱۳۹۳)

۱-۲- سونگومنارا: ویرانه‌های موجود در جزیره سونگو منارا در نزدیکی شهر کیلوا از بهترین نمونه‌های معماری شیرازی‌ها در سواحل جزایر شرق آفریقا به شمار می‌رود. این خرابه‌ها در برگیرنده یکی از حکومت‌های محلی شیرازی متعلق به قرن پانزدهم میلادی می‌باشند که در حیطه قلمرو سلطان شیرازی کیلوا محسوب می‌شده‌اند. (Prins: 45) ویرانه‌های مزبور در حال حاضر شامل تعدادی عمارت سنگی شامل یک عمارت بزرگ، تعدادی خانه‌های مسکونی و چهار مسجد و چند دیوار سنگی است. (مشاهدات عینی، جزیره کیلوا، ۱۳۹۳) پروفیسور پرینس عمارت بزرگ ویرانه سونگومنارا را قصر دانسته است. (Ibid: 38) با این حال بنظر می‌رسد عمارت مزبور صرفاً

ساختمان بزرگی متعلق به یکی از ثروتمندان و یا خانواده‌ای از بزرگان شیرازی بوده است . بقایای عمارتی مرتفع شبیه برج نیز در این جزیره وجود دارد که مطمئناً برجی بلند بوده است . نام منارا که همان مناره است نیز بنظر می رسد از همین بنای برج مانند گرفته شده است .

عمارت حاکم شیرازی - سونگومنارا (تصویر شماره ۴)

۳-۱- قصر حصنی کوبوا : مجموعه عظیم حصنی کوبوا بزرگ‌ترین اثر تاریخی شرق آفریقا و منطقه خط استوا از نظر معماری به شمار می‌رود . این قصر بزرگ در اوایل قرن چهاردهم میلادی بین سال‌های ۱۳۱۵ تا ۱۳۳۰ میلادی احداث گردیده و متعاقب مرگ سلطان الحسن بن سلیمان از سلاطین بزرگ سلسله محلی شیرازی ها در کیلوا دچار رکود شده و متروک گشت. (Chittick:174) قصر حصنی کوبوا در منطقه‌ای مرتفع مشرف به اقیانوس هند واقع شده است و به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود :

- عمارتی سه گوش مثلث شکل در ضلع شمالی و در کنار ساحل کیلوا در برگیرنده قصری کامل

- بنایی مربع شکل در انتهای جنوبی که به فعالیت های بازرگانی سلطان کیلوا اختصاص داشته است.

قصر حصنی کوبوا دربرگیرنده دو صحن اصلی بزرگ است که به اطاق‌های متعدد ختم می‌شود و در اضلاع شرقی و غربی نیز به ساختمان‌های فرعی منتهی می‌گردد. قسمت جنوبی این مجموعه نیز که به فعالیت‌های بازرگانی اختصاص داشته دارای صحنی است که بوسیله مجموعه‌ای از اطاق‌ها که مشخصاً به عنوان انبار استفاده می‌شده‌اند محاصره شده است. اطاق‌های واقع در شمال ورودی غربی و غرب ورودی شمالی دارای طبقات فوقانی می‌باشند. در ضلع جنوب غربی صحن نیز ساختمانی مجزا وجود دارد که قسمتی از آن زمانی دو طبقه بوده و تصور می‌شود به عنوان اطاق‌های مسئولان بخش‌های تجاری مورد استفاده قرار می‌گرفته است. نام کاخ حصنی کوبوا از "حصن" که معمولاً برای عمارات توأم با برج و بارو صورت می‌گرفته و "کوبوا" که در زبان سواحیلی به معنای بزرگ است اخذ گردیده است لذا معنای این کاخ «قصر بزرگ» یا «قصر باشکوه» می‌باشد که ترکیبی از دو کلمه عربی و سواحیلی است. (Sutton:24) مجموعه حصنی کوبوا در قرن چهاردهم میلادی و در زمان "سلطان الحسن بن سلیمان" از پادشاهان بزرگ سلسله شیرازی کیلوا احداث شده است. در بررسی این عمارت با شکوه مشخص می‌گردد که احداث این مجموعه در مدت زمانی کوتاه به پایان رسیده و شواهد قابل ملاحظه‌ای نیز وجود دارد مبنی بر اینکه احداث آن هیچ‌گاه بطور کامل پایان نیافته است. (Garlake: 70-71)

مدل بازسازی شده مجموعه عظیم تاریخی حصنی کوبوا (تصویر شماره ۵)

قصر "حصنی کوبوا" در ساحل شرقی کیلوا و در منطقه‌ای که از نظر موقعیت مکانی بر بندر کیلوا اشراف داشته و از نظر ورزش نسیم دریا خنک تر از سایر قسمت‌های کیلوا بوده احداث گردیده است و بنظر می‌رسد در انتخاب مکان قرارگرفتن این عمارت عظیم و ساخت آن دقت نظر خاصی به کار رفته است. در ساخت مجموعه نیز از بهترین مصالح ساختمانی آن عهد نظیر سنگ‌های مرجانی طبقه به طبقه، ساروج، آهک و آجر استفاده شده است و در قسمت‌های مختلف آن ستون‌های سنگی و گنبدی‌های طاق‌دار بکار رفته‌اند. سبک معماری حصنی کوبوا نیز تلفیقی از معماری ایرانی و عربی است و شواهد زیادی از هنر معماری ایرانی در بخش‌های مختلف این مجموعه به چشم می‌خورد. (pearson, 1988: 135) پروفیسور نویل چیتیک باستان‌شناس برجسته آمریکایی طی سلسله کاوش‌های باستان‌شناسی خود در دهه ۱۹۶۰ میلادی ضمن ستایش سبک معماری قصر حصنی کوبوا، این بنا را از نظر ساخت تلفیقی از سبک‌های معماری سلجوقی و عباسی می‌داند که خود موجب ایجاد شیوه جدیدی از معماری در سواحل شرق آفریقا شده است. (chittick: 238) این قصر بزرگ و با شکوه پس از مرگ "سلطان حسن بن سلیمان" متروکه ماند و جانشینان وی محل اقامت دیگری را به عنوان قصر سلطنتی برای خود برگزیدند. دلیل این امر نیز مشخصاً هزینه بسیار بالای نگهداری این کاخ بوده است بویژه با توجه به این که در مناطق گرمسیر ساحلی و رطوبت فراوان هوا این گونه بناها نیازمند مراقبت دائمی می‌باشند. به عنوان مثال تنها استخر بزرگ این قصر با عمق تنها یک متر در برگیرنده ۵۰ هزار لیتر آب بوده است که باید از چاهی در گوشه قصر پر و مرتباً تمیز می‌شده است. (Davidson, 1959: 84)

قصر حصنی کوبوا به عنوان یکی از میراث‌های فرهنگی جهانی رسماً توسط سازمان یونسکو به ثبت رسیده است.

قصر حسنی کوبوا - سرسرای اصلی محل اجتماعات - (تصویر شماره ۶)

۲- آثار تاریخی ایرانی در دیگر مناطق سرزمین اصلی:

۱-۲- کائوله : شهر قدیمی کائوله یکی از حکومت های محلی شیرازی محسوب می شده که بویژه در قرن چهاردهم و پانزدهم از رونق قابل توجهی برخوردار بوده است . این شهر که در حال حاضر تنها خرابه‌هایی از آن باقی مانده است در قرن سیزدهم میلادی توسط شیرازیان مهاجر تأسیس و در قرون ۱۴ و ۱۵ میلادی به توسعه قابل ملاحظه‌ای دست یافته است . خرابه‌های فعلی کائوله که در منطقه‌ای موسوم به "پومبوجی" در فاصله چهار و نیم کیلومتری جنوب شهر "باگامویو" وجود دارد عبارت است از دو مسجد ، ۲۲ آرامگاه ، یک عمارت بزرگ و مجموعه‌ای از دیوارهایی سنگی. (Prins: 36) مساجد موجود که در زمره مساجد قدیمی شیرازی‌ها محسوب می‌شوند هر چند کاملاً ویران شده‌اند ولی بقایای آنها نمایانگر آن است که تماماً از سنگ بنا شده و از لحاظ سبک معماری شبیه سایر مساجدی می‌باشند که توسط شیرازی‌ها در سواحل شرق آفریقا احداث گشته‌اند. این دو مسجد از نظر شکل ظاهری دارای تفاوت‌هایی از لحاظ وسعت بنا می‌باشند ولی مسجدی که در جنوب مجموعه آثار تاریخی بر جای مانده شیرازی‌ها در کائوله است از قدمت بیشتری نسبت به مسجد دیگر برخوردار بوده و در ساخت آن دقت و ظرافت بیشتری به کار رفته است. (Chittick, 1971:33) محراب این مسجد با وجود گذشت بیش از هفتصد سال هنوز سالم و پابرجای مانده و با آجرهای نقش‌دار به شکل بسیار زیبا تزئین شده است. در قسمت دیوار جنوبی این مسجد رشته پله‌هایی سنگی وجود دارد که به احتمال قوی برای اذان گفتن مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند . در مجاورت این دیوار همچنین حوض آبی قرار دارد که در بالای آن گنبد کوچکی وجود داشته است ؛ در کنار حوض نیز چاه آبی بوده است که از آب چاه و حوض جنب آن برای وضو استفاده می‌شده است . مشهور است که چاه مزبور را نیز شیرازیان در دوران استقرار خود در این شهر حفر کرده‌اند (مشاهدات عینی ، کائوله ، ۱۳۸۸) باستان شناسان احتمال داده‌اند این مسجد در قرن سیزدهم و در بدو ورود شیرازی‌ها به این شهر احداث و تا قرن پانزدهم مورد استفاده نمازگزاران و مراسم عبادی قرار می‌گرفته است. (kirkman:46) دیگر مسجد قدیمی کائوله در فاصله ۳۰۰ متری جنوب این مسجد قرار دارد که البته بخش عمده آن

از بین رفته و تنها دیوار قسمت شمالی و محراب مسجد باقی مانده است. دیوار بر جای مانده از این مسجد نیز با سنگ‌های تراشیده شده احداث گردیده و محراب این مسجد همانند دیگر مساجد موجود با آجرهای نقش‌دار تزئین شده است و به سایر محراب‌های مساجد متعلق به شیرازی‌ها در سواحل شرق آفریقا شباهت دارد. (Garlake: 62-3) در دو طرف محراب این مسجد جای چراغ‌هایی نیز به چشم می‌خورد و علاوه بر آن جای دو پنجره نیز در دو سمت محراب مسجد مشاهده می‌شود. ظاهراً این مسجد دارای ستون‌هایی چوبی بوده است که هنوز آثار این ستون‌های چوبی موجود می‌باشند. این پایه‌های چوبی سقف مسجد را نگاه می‌داشته و مسجد را به دو قسمت زنانه و مردانه تقسیم می‌کرده‌اند. (مشاهدات عینی: کائوله، ۱۳۹۳) باستان‌شناسان احتمال اینکه این مسجد نیز در قرن سیزدهم میلادی توسط شیرازی‌ها احداث شده باشد را قوی دانسته‌اند و کشف تکه‌هایی سفال و سرامیک مربوط به قرن چهاردهم در طی کاوش‌های باستان‌شناسی نیز این حدسیات را قوت بخشیده است. برخی ظروف و سرامیک‌های مربوط به قرن نوزدهم نیز در طی حفاریات باستان‌شناسی در این مسجد بدست آمده‌اند لذا برخی از باستان‌شناسان معتقدند این مسجد تا اوایل قرن بیستم میلادی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته است. (Chittick: 34) سبک معماری این مسجد نیز نفوذ عمیق معماری ایرانی را به خوبی آشکار می‌سازد.

نمای شرقی شهر تاریخی کائوله (تصویر شماره ۷)

در مجاورت این مقبره‌ها نیز بقایای عمارت بزرگی وجود دارد که در طی عملیات باستان‌شناسی، ظروف چینی متعدد مزین به نقش و نگارهایی به زبان عربی متعلق به قرن پانزدهم از این مکان بدست آمده‌اند. این عمارت ظاهراً تا اواخر قرن پانزدهم مورد استفاده قرار می‌گرفته و احتمالاً مقر حکومت حاکم شیرازی کائوله بوده است. تکه‌هایی از ظروف سفالی متعلق به قرن سیزدهم و چهاردهم در زیر سقف این عمارت بدست آمده که نشان می‌دهد این بنا در قرون ۱۳ و ۱۴ میلادی احداث شده است. علاوه بر آن بقایایی از دیوار سنگی در کائوله بچشم می‌خورد که نشان می‌دهد شهر کائوله دارای دیواری بوده است که شهر را از خطر حمله بومیان مصون می‌داشته است. احتمالاً این دیوارها دارای برج‌هایی برای نگهبانی نیز بوده‌اند که امروز اثری از آنها بچشم نمی‌خورد. (مشاهدات عینی: کائوله، ۱۳۹۳) شهر کائوله پس از حمله پرتغالی‌ها به حکومت‌های محلی شیرازی دچار رکود گردید و پس از متروک ماندن به مدت چند قرن، در اواسط قرن هجدهم میلادی و پس از ورود عمانی‌ها به شرق آفریقا مورد توجه آنها قرار گرفت به گونه‌ای که این شهر به عنوان مقر سپاهیان عمانی در نظر گرفته شد. عمانی‌ها پادگانی متشکل از سربازان ایرانی الاصل بلوچ را در این شهر مستقر ساختند

واز آن زمان تاکنون گروهی از بلوچ‌های ایرانی الاصل در این شهر زندگی و ادعا می‌کنند از نسل سربازان ایرانی بلوچ می‌باشند که در خدمت عمانی‌ها بوده‌اند. شهرکائوله در قرن نوزدهم بدلیل بارندگی‌های زیاد و ایجاد باطلاق‌هایی در اطراف آن به شهری متروکه مبدل گشت. (Chittick, ۳۴). امروز خرابه‌های این شهر از آثار باستانی مهم کشور تانزانیا محسوب می‌شود و برخی گردشگران غربی از طریق باگامویو به این مکان سفر و با گوشه‌هایی از فرهنگ و تمدن ایرانیان از نزدیک آشنا می‌شوند.

امویو - پله‌های سنگی مسجد کائوله (تصویر شماره ۸)

۲-۲-تونگونی: آثار باستانی موجود در شهر تونگونی در ده کیلومتری جنوب شهر "تانگا" از دیگر بناهای تاریخی متعلق به دوره حاکمیت شیرازی‌ها در سواحل شرق آفریقا است. (Trimingham, 1962:13) این مجموعه آثار باستانی شامل چند عمارت سنگی ویرانه، یک مسجد، چند سنگ قبر، چند چاه مخروبه و یک ستون آرامگاهی است که حکایت از عظمت حاکمیت شیرازی‌ها در دوره تسلط بر این شهر طی قرون دوازده و سیزدهم میلادی دارد (Garlake: 51-2). این آثار تاریخی در نزدیک‌ترین نقطه در سرزمین اصلی قرار دارند و در زمره درخشان‌ترین یادگارهای حضور شیرازیان در سواحل شرق آفریقا بشمار می‌روند. علاوه بر این ابنیه باستانی، بر روی ستون مقبره

ای نیمه ویرانه در تونگونی کاشی شیشه ای یافت شده است که کلماتی فارسی بدین مضمون «شید - روشن» بر روی آن نقش گردیده است. (Burton: 61) این کلمات همان خورشید روشن است که از معدود کتیبه های فارسی در شرق آفریقا محسوب می شود. پرفسور فریمن گرینویل این کتیبه را که اکنون مفقود شده است یکی از دلایل مسلم حاکمیت شیرازی ها بر این منطقه دانسته است. (Greenville: 116) علاوه بر شهر "تونگونی" جزیره کوچکی در روبروی ساحل شهر تانگا در خلیج تانگا نیز موسوم به "جزیره شیرازی" است. در این جزیره خرابه های شهری قدیمی و مسجدی دربرگیرنده آثاری از معماری ایران بچشم می خورد که نمایانگر حضور شیرازی ها در این مکان طی قرون یازدهم تا چهاردهم میلادی است. (Prins: 36-8)

خرابه های عمارتی شیرازی در تونگونی (تصویر شماره ۹)

۳-۲-جزیره مافیا : جزیره کوچک مافیا نیز دارای آثار باستانی مهمی در برگرفته حضور دیرینه ایرانیان در سواحل و جزایر شرق آفریقا است. این مجموعه شامل چند مسجد قدیمی ، ده ها سنگ قبر ، قصری با شکوه و ده ها ساختمان سنگی مرتفع است . مهم ترین بناهای تاریخی مربوط به شیرازی ها شهر مخروبه "کووا" در شمال جزیره مافیا شامل چندین ساختمان سنگی و مسجدی مخروبه است. در "کیسیمانی مافیا" در مجاورت شهر "کیلیدونی" نیز بقایایی از مسجدی ویرانه متعلق به دوره حاکمیت

شیرازی ها وجود دارد. در طی کشفیات باستان شناسی در جزیره "ژوانی" یکی از دو جزیره مهم متعلق به جزیره مافیا که در دهه ۱۹۵۰ میلادی صورت گرفته است نیز سکه هایی مربوط به قرن سیزدهم تا پانزدهم میلادی کشف شده که متعلق به سلاطین شیرازی حاکم بر این شهر بوده است. بر اساس سبک معماری بناهای موجود بنظر می رسد شهرهای "کوا" و "ژوانی" در جزیره مافیا توسط شیرازی ها احداث شده اند. ویرانه هایی در منطقه ای موسوم به "راس کیسیمانی" و مسجدی متعلق به قرن سیزدهم میلادی از دیگر آثار باستانی شیرازی ها در جزیره مافیا محسوب میشود. (مطالعات میدانی، دارالسلام، ۱۳۹۳)

بقایای عمارت شیرازی در مافیا (تصویر شماره ۱۰)

آثار تاریخی ایرانی در مجمع الجزایر زنگبار:

۱- کیزیمکازی: مسجد زیبا و باشکوه کیزیمکازی با قدمتی ۹۰۰ ساله یکی از بهترین یادگارهای برجای مانده از دوران حاکمیت ایرانیان شیرازی الاصل در جزیره زنگبار است. تاسیس این مسجد در سال ۱۱۰۷ میلادی که حتی در حال حاضر نیز از نظر تزئینات داخلی در نوع خود در شرق آفریقا بی نظیر و منحصر بفرد بشمار می رود نمایانگر آن است که شیرازی ها در زمان احداث مسجد کیزیمکازی از جایگاه خوبی در جزیره زنگبار برخوردار بوده اند و این احتمال وجود دارد که کیزیمکازی که در جنوبی ترین بخش جزیره اصلی زنگبا (جزیره اونگوجا) واقع شده مرکز استقرار اولیه

شیرازی ها در جزیره زنگبار بوده است. (Ingrams : 133) مهم‌ترین اثر تاریخی در این منطقه مسجد کیزیمکازی است که باستان‌شناسان با بررسی دقیق این مکان مذهبی آن را قدیمی‌ترین مسجد در سرتاسر قاره آفریقا و حتی آسیا دانسته‌اند. این مسجد که در حال حاضر مورد بازسازی دولت زنگبار قرار گرفته است از لحاظ سبک ساخت کاملاً شبیه مساجد ایرانی قرون اولیه هجری قمری است. مهم‌ترین بخش مسجد کیزیمکازی محراب و کتیبه کوفی بالای محراب است که در برگزیده آیاتی از سوره‌های توبه و بنی‌اسرائیل است و دور تا دور محراب را فرا گرفته است. (بررسی‌های میدانی، کیزیمکازی، ۱۳۹۳) در سمت چپ محراب نیز کتیبه دیگری وجود دارد که نمایانگر نام سازنده آن و تاریخ احداث مسجد می‌باشد. مسجد کیزیمکازی از بسیاری جهات به مسجدی در رادکان شباهت دارد و کتیبه موجود در مسجد مزبور که در سال ۱۴۱۱ ه. ق. احداث شده است کاملاً مشابه کتیبه کوفی مسجد کیزیمکازی بوده و مشخص‌کننده این امر است که این دو مسجد از نظر نحوه ساخت با یکدیگر شباهت دارند. (Kirkman: 46) در اطراف مسجد کیزیمکازی و در فاصله یکصد متری آن خرابه‌هایی از ساختمان‌هایی سنگی و دیوارهای یک قلعه ویران نیز بچشم می‌خورد که کاملاً مشخص می‌سازد در این مکان شهر کوچکی وجود داشته است. این قبرها که بسیار قدیمی اند متعلق به برخی از خانواده‌های شیرازی می‌باشند که در دوره رونق کیزیمکازی در آنجا می‌زیسته‌اند. ساکنان بومی کیزیمکازی دیمبانی یکی از آرامگاه‌ها را متعلق به زنی به نام "موانا فاطمه" دختر "سلطان مادی" (مهدی) الشیرازی و دیگری را قبر پسر او "سلطان علی شریفو" می‌دانند. بومیان این منطقه معتقدند "موانا مواتیما" (فاطمه) با یکی از افراد خانواده شریفو از شیرازیان مهاجر ازدواج کرده و پسرش علی نیز حاصل این پیوند زناشویی بوده است. (مطالعات میدانی، زنگبار ۱۳۹۵)

مسجد کبزمکازی - رسم الخط کتبه کوفی دورتا دور محراب (تصویر شماره ۱۱)

۲- حمام ایرانی کیدیچی : یکی از مهم ترین آثار تاریخی ایرانی در کشور تانزانیا حمام ایرانی موسوم به "کیدیچی" است . این حمام قدیمی که در قلب کشتزارهای زیبا و سرسبز میخک در منطقه "کیدیچی" در فاصله سه کیلومتری از جنگل "بوبوبو" در شمال شرق جزیره اصلی مجمع الجزایر زنگبار (جزیره اونگوجا) و در منطقه دوری از شهر زنگبار قرار دارد (Briggs:325)، از شهرت زیادی در زنگبار برخوردار بوده و در زمره مناطق مهم گردشگری جمهوری خودمختار زنگبار محسوب می شود. حمام ایرانی کیدیچی در سال ۱۸۵۰ میلادی بدستور "سلطان سعید بن سلطان" از سلاطین عمانی زنگبار و برای جلب رضایت خاطر همسر ایرانی اش احداث گردیده است. بر اساس مستندات موجود "سلطان سعید بن سلطان" که در سال ۱۸۴۷ میلادی با "شهرزاد بیگم" یکی از نوادگان "فتحعلی شاه" ازدواج کرده بود برای رضایت خاطر همسر زیبای خود دستور داد حمامی به سبک ایرانی در این جزیره احداث کنند . (۲۰۱۳:۲۶۲ Webber) جدای از آن سلطان سعید و شهرزاد معمولاً برای شکار یا نظارت بر کار کارگران مزارع میخک به کیدیچی سفر می کردند و این حمام برای رفع خستگی آنها

در سفر از زنگبار به کیدیچی و زدودن گرد و خاکی که بر آنها می نشست موثر بوده است. (Chris & Susan mcintyre, 2013: 211) علاوه بر آن گفته شده است که "سلطان سعید بن سلطان" به این منطقه که حدود ۱۲۰ متر از سطح دریا ارتفاع داشته علاقمند بوده و برای دیدن چشم‌انداز زیبای منطقه و منظره غروب خورشید بطور مرتب به کیدیچی سفر می کرده و در نهایت با خواهش زن ایرانی اش تصمیم به ساخت حمامی به سبک ایرانی می گیرد. (گفتگو با عبدالله خمیسی، زنگبار، ۱۳۹۴)

نمای غربی حمام کیدیچی (تصویر شماره ۱۲)

این حمام با وجود گذشت حدود ۱۷۰ سال قدمت همچنان صلابت و استواری خود را حفظ کرده و کاملاً شبیه حمام های دوره قاجاریه است. در داخل این حمام شاه نشین ها و خزینه های مختلفی وجود دارد و تزئینات داخلی بنا کاملاً به سبک ایرانی است. ظاهراً مواد و مصالح ساختمانی این حمام از ایران به زنگبار منتقل شده و معمار آن نیز فردی ایرانی موسوم به "ملا غلامحسین" بوده است. (گفتگو با پروفسور عبدالشریف، زنگبار، ۱۳۹۳) در تابلوی مقابل حمام اصلی کیدیچی نیز به دو زبان انگلیسی و سواحیلی توضیح داده شده است که این بنا به دستور سلطان سید بن سعید

(۱۸۵۶-۱۸۰۴) برای همسر ایرانی خود شهرزاد که نوه دختری "فتحعلی شاه" بوده احداث گردیده است. (مشاهدات عینی نویسنده، زنگبار، حمام کیدیچی)
حمام کیدیچی در مجموع حمام کوچکی است و با توجه به اینکه صرفاً مورد استفاده خانواده سلطنتی قرار می گرفته حمامی خصوصی محسوب می شده است. مصالح ساختمانی حمام کیدیچی نظیر حمام های دوره قاجاریه عمدتاً شامل سنگ مرمر، آجر، سنگ لاشه، تنبوشه، ملاط مستحکم گچ، آهک و ساروج است که با دقت توأم با ظرافت و استحکام در سقف، دیوارها و کف بنا به کار رفته اند. یکی از جالب ترین شاخصه های این حمام کتیبه نصب شده در سردر ورودی سالن اصلی حمام است که شعری از یکی از شعرای ایرانی به زبان فارسی بر آن کنده کاری شده است که البته در اثر گذشت زمان و مرمت ناشیانه این کتیبه به سختی قابل خواندن است:
خوشست باده گلرنگ با کباب شکاری
ز دست ساقی گل چهره در کنار بنخاری

شعر فارسی گچ کاری شده بر سر در ورودی حمام (تصویر شماره ۱۳)

بر اساس مستندات موجود ظاهراً در مجاورت حمام کیدیچی عمارت چوبی بزرگی نیز وجود داشته است که سلطان سعید و همسرش و دیگر افراد خانواده سلطنتی در این مکان به استراحت پرداخته و گاه یک یا چند روز اقامت می‌گزیده‌اند. (مصاحبه با پروفیسور عبدالشریف، زنگبار، ۱۳۹۳) در حال حاضر هیچ اثر و نشانه‌ای از این بنای تاریخی برجای نمانده و آنچه مسلم است این عمارت چوبی بطور کامل تخریب شده است با این حال پروفیسور عبدالشریف معتقد است در صورتی که کاوش‌های باستان‌شناسی در این منطقه صورت پذیرد بخشی از این عمارت از زیر کاخ بیرون آورده می‌شود. در مجاورت بنای حمام کیدیچی، مجموعه‌ای از سرویس‌های بهداشتی نیز وجود دارند که ظاهراً مورد استفاده خانواده سلطنتی قرار می‌گرفته است.

همان‌گونه که اشاره شد حمام تاریخی کیدیچی در حال حاضر یکی از مهم‌ترین آثار تاریخی مجمع الجزایر زنگبار به شمار می‌رود و در فهرست آثار تاریخی جزیره زنگبار نیز به ثبت رسیده است. با توجه به شهرت این حمام تاریخی هر سال صدها گردشگر خارجی از حمام زیبای کیدیچی بازدید کرده و با گوشه‌ای از هنر معماری ایرانی و تأثیرات عمیق فرهنگ ایرانی در این سرزمین آشنا می‌شوند. (مشاهدات عینی و بررسی‌های میدانی پژوهشگر، زنگبار، ۱۳۹۳)

۳- جزیره تومباتو: در جزیره کوچک تومباتو در جنوب شرقی جزیره زنگبار (اونگوجا) از دیگر حکومت‌های محلی مهم شیرازی نیز خرابه‌هایی از دوران استقرار شیرازی‌ها به چشم می‌خورد که از لحاظ تعداد درخور ملاحظه و قابل توجه است. این ویرانه‌ها که به خرابه‌های شیرازی موسوم می‌باشند یادگاری از قرن دوازدهم میلادی بوده و ده‌ها خانه سنگی، عمارتی بزرگ و مسجدی باشکوه با نمازخانه‌ای چسبیده به آن را در برمی‌گیرند. شواهد موجود نمایانگر آن است که بخش عمده این آثار باستانی در دوره شکوه پادشاهی شیرازی‌ها و در زمانی نزدیک به دوره احداث عمارت عظیم "حصنی کوبوا" احداث شده‌اند؛ هر چند که از لحاظ سبک معماری قابل مقایسه با بناهای تاریخی کیلوا نیستند. بقایایی از یک قلعه و چند قبر در نزدیک ساحل از دیگر بناهای تاریخی این جزیره است که سازندگان آن شیرازی‌ها بوده‌اند. (مطالعات میدانی، تومباتو، ۱۳۹۳) در منطقه "ماکوتانی" نیز دیوارهای نیمه مخروبه متعلق به قصری از دوره شیرازی‌ها وجود دارد. بومیان معتقدند اولین حاکم شیرازی جزیره تومباتو به نام "یوسف بن سلطان" این عمارت را بنا نهاده است. در بین آثار باستانی متعلق به

شیرازی‌ها مسجد نیمه ویرانه تومباتو از لحاظ هنری در زمره بهترین بناهای تاریخی دوره حاکمیت ایرانیان در سواحل شرق آفریقا می باشد. این مسجد دارای بالکن منحصر بفردی برای زنان بوده است و از این بابت در بین سایر آثار باستانی شرق آفریقا شاخص محسوب می شود. فرانسویس پیرس حکمران انگلیسی زنگبار (۱۹۲۲-۱۹۱۴ م) معتقد است این مسجد بر اساس الگوی مسجد زینب در قاهره یا مسجدالاقصی اورشلیم ساخته شده است و آن را بهترین نمونه معماری شیرازی‌ها در شرق آفریقا دانسته است. (khatib,31) جزیره تومباتو تا کنون مورد بررسی باستان شناسان قرار نگرفته است لذا جدای از ویرانه‌های مورد اشاره هنوز آثار باستانی دیگری از شیرازی‌ها یافت نشده است با این حال کشف ظروف متعلق به قرن دوازدهم میلادی در این جزیره نمایانگر این امر است که در صورت انجام مطالعات باستان‌شناسی دقیق آثار فراوانی از دوره حاکمیت شیرازی‌ها کشف می شوند.

بقایای نمونه ای از عمارت‌های شیرازی در تومباتو (تصویر شماره ۱۴)

۴-جزیره پمبا: جزیره پمبا نیز همانند دیگر شهرهای شیرازی در برگیرنده آثار باستانی مختلفی از شیرازی‌های مستقر در این شهر می باشد و در واقع جزیره پمبا را پس از کیلوا می توان دومین شهر بزرگ شیرازی‌ها از نقطه نظر بناهای تاریخی بر جای مانده از دوره حاکمیت آنان دانست. بر اساس مطالعات میدانی بخش عمده ویرانه‌های موسوم به شیرازی‌ها در جزیره پمبا در حوالی مکانی موسوم به "چاکه چاکه" قراردارند. این

ویرانه‌ها در برگیرنده چندین عمارت سنگی، سه ستون، ده‌ها مقبره و یک مسجد بزرگ متعلق به قرن چهاردهم است. در "پوجینی" نیز بقایایی از قلعه‌ای متعلق به قرن ۱۴ میلادی، یک مسجد و چندین آرامگاه و سنگ قبر وجود دارد. (مطالعات میدانی، پمبا، ۱۳۸۸) در شهرهای مختلف پمبا و در حومه شهرهای اصلی پمبا شامل: "وته"، "امکوانی" و "ویتونگوجه" نیز ده‌ها مسجد قدیمی متعلق به دوره حکومت شیرازی‌ها وجود دارند که خرابه‌های فعلی این مساجد حکایت از عظمت آنها در زمان رونق پادشاهی شیرازی‌ها دارد (Ingrams, 1931: 137) بر اساس مطالعات میدانی جدای از این مساجد در شهرهای "چواکا" و "اندانگونی" نیز خرابه‌هایی از دو مسجد، قلعه، قصرها و عمارات متعلق به شیرازی‌ها وجود دارند. علاوه بر آن در "پوجینی" قلعه‌ای قدیمی وجود دارد که به دوره حاکمیت شیرازی‌ها نسبت داده شده است. در روستای "ماکونگوه" نیز ساختمان مخروطی سنگی بچشم می‌خورد که مربوط به دوره حاکمیت ایرانیان بر جزیره پمبا است. از میان آثار باستانی پمبا بناهای تاریخی موجود در "اندانگونی" و "امکومبو" قدیمی‌ترین ابنیه تاریخی بشمار می‌روند و قدمت آنها بین قرن‌های ده تا ۱۲ میلادی تخمین زده شده است. در این بناهای تاریخی علاوه بر عمارات مختلف سنگی چند آرامگاه ۱۳ ستونه به چشم می‌خورند که با وجود آن که تنها ۴ ستون این مقبره‌ها پابرجای مانده‌اند ولی نمایانگر عظمت آنها در دوره حاکمیت شیرازی‌ها است. (Gray, 1965: 54)

مسجد بزرگ شیرازی‌ها - حومه چاکه-چاکه جزیره پمبا (تصویر شماره ۱۵)

در "چواکا" علاوه بر مسجد شیرازی ، آرامگاه‌های شش خانواده و ده‌ها سنگ قبر قدیمی نیز وجود دارند که بنظر می‌رسد جملگی به دوران حاکمیت شیرازی‌ها تعلق دارند . در دهکده "امکیاوا انگومبه" نیز ویرانه‌های مسجدی بزرگ وجود دارد که نمایانگر حضور قدرتمند شیرازی‌ها در این مکان در گذشته‌های نسبتاً دور می‌باشد . ستون‌های یک مقبره و چند چاه قدیمی نیز در این دهکده وجود دارد . (Walley , 54: 2004) در "رأس امکومبو" درحومه "چواکا" نیز آثار و بقایایی از شیرازی‌ها به چشم می‌خورد و وقایع‌نامه "انداگونی" سازندگان مسجد قدیمی و مخروبه این مکان را شیرازیان مهاجر دانسته است. (Rajab, 1998 : 31) علاوه بر آن در بسیاری از مقبره‌ها و سنگ قبرهای قدیمی شهرهای پمبا کتیبه‌هایی به زبان فارسی نیز وجود دارند که با وجود گذشت زمان و تخریب بسیاری از آنها هنوز برخی از کلمات فارسی این آرامگاه‌ها قابل خواندن می‌باشند . (مطالعات میدانی ، پمبا ، ۱۳۹۳) انبوه مساجد مخروبه شیرازی در جزیره پمبا علاوه بر به نمایش گذاشتن فرهنگ و تمدن ایرانی مهر تأییدی بر اظهارات "برتون" است که مجموع مساجد شیرازی در سواحل و جزایر شرق آفریقا را بالغ بر ۳۶۶ دانسته است و بنظر می‌رسد وی با مشاهده این مساجد مخروبه و اظهارات شفاهی بومیان کثرت مسجدهای شیرازی را مورد تحسین خود قرار داده است . (Burton, 1962 : 61) در امکومبو مساجدی نیز وجود دارند که از نظر سبک ساخت کاملاً مشابه مساجد شیرازی‌ها در کیلوا می‌باشند و با ستون‌هایی به همان سبک ساخته شده‌اند. (مطالعات میدانی ، پمبا ، ۱۳۹۳)

سرهنک پیرس با بررسی ستون‌های آرامگاه یکی از سلاطین شیرازی پمبا تصاویری از خورشید ، بقایایی از آتشکده زرتشتیان و تصویری از یک شاخ که آن را سمبلی از آشوریان دانسته را شناسایی و آنها را نشانه‌هایی از پادشاهی ایرانیان در این منطقه دانسته است . وی مساجد موجود در "چااونی" ، "امتانگونی" و "کیوانی" را متعلق به قرن سیزده و چهارده میلادی دانسته است . (pearce:73) مسجد جامع "چاکه چاکه" نیز از مساجد بسیار قدیمی جزیره پمبا به شمار می‌رود و جیمز کرکمن این مسجد را از نظر هنر معماری دومین مسجد جامع در تانزانیا ، زنگبار و کنیا دانسته است . (kirkman:94)

نتیجه‌گیری

آنچه مسلم است آثار تاریخی بر جای مانده از ایرانیان شیرازی الاصل در تانزانیا بسیار بیشتر از بناهای ذکر شده در این مقاله است و ده‌ها اثر باستانی مخروطه و نیمه مخروطه متعلق به دوره استقرار شیرازی‌ها همچنان در سواحل و جزایر این کشور به چشم می‌خورند. این آثار تاکنون مورد کاوش‌های باستان‌شناسی قرار نگرفته‌اند ولی شواهد موجود دلالت قطعی بر تعلق این ابنیه به دوران حکومت شیرازی‌ها در این منطقه دارد. جدای از این آثار باستانی که برخی از آنان در لیست میراث جهانی سازمان یونسکو جای گرفته‌اند؛ ابنیه تاریخی متعددی مربوط به دوره حاکمیت شیرازی‌ها - شامل ساختمان‌های سنگی، مساجد، مقبره‌ها و چاه‌های آب - در نوار باریکی از شمال کنیا تا مجمع‌الجزایر کومور در جنوب شرق آفریقا وجود دارند که عمدتاً مورد کاوش‌های باستان‌شناسی قرار نگرفته و بر اثر بی‌مهری دولت‌ها در حال تخریب می‌باشند. بی‌تردید هر یک از این بناهای تاریخی دربرگیرنده بخشی از تاریخ و تمدن عظیم ایرانی اسلامی بوده و گوشه‌ای از تاریخ فرامرزی ایران را در قرون نخستین اسلامی به بهترین وجه به تصویر می‌کشند. با در نظر گرفتن این امر خطیر ضروری است سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری با جمع‌آوری شناسنامه این آثار تاریخی؛ در حد امکان درصدد ترمیم و بازسازی این میراث تاریخی برآمده و اقداماتی را برای بهبود وضعیت بناهای تاریخی مزبور که همگان بر تعلق ابدی آنها به ایران و ایرانیان اذعان دارند انجام دهند.

در این مقاله تلاش گردید تصویر درخشانی از نقش آفرینی نیاکان ما در توسعه فرهنگ و تمدن ایران بزرگ در مناطق ساحلی و جزایر شرق و جنوب شرق آفریقا در قالب یکی از مؤلفه‌های جاودانه هویت ملی ایرانی (آثار و ابنیه تاریخی) ترسیم و برگ زرین دیگری بر افتخارات ایرانیان به عنوان مشعل داران فرهنگ و تمدن در جهان افزوده گردد. بدیهی است فرضیه اصلی نیز بدین گونه اثبات گردید که ایرانیان طی چند قرن اقامت در این منطقه علاوه بر تجارت گوشه چشمی نیز به توسعه فرهنگ ایرانی اسلامی داشته و بناهای تاریخی مورد اشاره را بر این مبنا در مناطق مختلف کشور تانزانیا احداث و به یادگار گذاشته‌اند.

منابع

- ابراهیم حسن ، حسن(۱۹۵۹)" انتشار الاسلام و العروبه فیما یلی الصحرا الكبرى ". قاهره ۱۹۵۹ ،
- ابن بطوطه ، شرف الدین ابو عبدالله محمد (۱۹۶۰) " الرحله ابن بطوطه " بیروت ، دار صادر .
- السلوه فی اخبار الکلوه (۱۹۹۲) " تصحیح : محی الدین زنجباری " لندن ، کتابخانه بریتانیا ، مخزن کتب خطی
- عبد العزیز الفهمی ، عبد السلام (۱۳۵۷)" ایرانیها در شرق آفریقا " تهران ، بنیاد فرهنگ ایران .
- مصاحبه با پروفیسور عبدالشرف (۱۳۹۳)، رئیس موسسه مطالعات اقیانوس هند ، زنگبار ، مطالعات میدانی و مشاهدات عینی نویسنده ، تانزانیہ ، ۱۳۹۳
- تحقیقات میدانی نویسنده ، کتابخانه بریتانیا ، لندن ، ۱۳۸۱
- Burton, R. (1967) "Zanzibar, City, Island and Coast, London. Johnson Reprint Corp.
- Camerapix. (1994) "spectrum guide to Tanzania "camerapix international publications, Nairobi.
- Chittick, Neville "kaole ruins "(September 1971) the bulletin of African studies, 43
- "(۱۹۷۴)kilwa an Islamic trading city on the east African coast "Nairobi.
- Davidson. (1959) "The lost cities of Africa "Boston, Ms: little brown and company.
- Freeman Greenville ,g,s,p.ed(1962) " The east African coast , selected documents From The first to the earlier nineteenth century " oxford , clarendon Press.
- Garlake, Peter S (1991) "The Kingdoms of Africa (Making of the Past" Peter Bedrick Books.
- Gray, Sir John (1962) "History of Zanzibar from the Middle to 1856 "London: Oxford University Press.
- Hollingsworth, L.W (1929) "A Short history of east coast of Africa" London, Macmillan.

-
- Ingrams, W.H. (1931) “Zanzibar, its History and its People” London, frank Cass and company.
 - Kirkman, James(1974) “some conclusions from Archaeological excavation on the coast of Kenya1948-1964” in H.N.Chittick and r.i.rotberg,eds,East Africa and the orient , New York, Africana.
 - Kusimba, chapurukha. M (1990) “The rise and fall of Swahili states” Nairobi.
 - Kwame , Anthony appiah and henry , Louis gates , jr ,eds (1999) “ Africana,Encyclopaedia of the African and African American experiences . Basic civitas ooks, USA.
 - Pearce, F.B (1920) “Zanzibar: the Island Metropolis of Eastern Africa “London, T.Fisher Unwin Limited.
 - Pearson, m.n (1988) “port cities and intruders “Baltimore, md: the john Hopkins university press.
 - Prins .a, h. (1956) “sailing from lamu. A study of Maritime culture in Islamic east Africa “Nairobi, publisher von Gorcum.
 - khatib , Rajab (1998) ” Iranian architectural influence in Zanzibar traced to shiraz “ the light , vol.32.
 - Sutton. John. Kilwa (2000) “Kilwa: a history of the ancient Swahili town with a guide to the monuments of Kilwa Kisiwani and adjacent islands “Nairobi, British Institute in East Africa with the Tanzanian Antiquities Unit
 - Trimingham, Spencer (1962) “Islam in east Africa” oxford, Clarendon press.
 - Walley, Christine, j . (2004) “ Rough waters : nature and development in east Africa “ Princeton and oxford , Princeton university press.